

Verlag bijeenkomst Geloven in Groen

Inleiding

In de as-Soennah moskee aan de Fruitweg in Den Haag kwam op donderdagavond 8 maart 2018 een divers gezelschap samen voor de derde bijeenkomst van het project Geloven in Groen. Het thema van de avond was: Groen Dromen en Doen, handvatten voor het zetten van de volgende stappen.

Eerdere bijeenkomsten vonden plaats op 18 augustus en 11 november 2017. Het doel van deze derde vervolgbijeenkomst: elkaar inspireren en tot actie overgaan. De avond werd bezocht door vertegenwoordigers van kerken, moskeeën en tempels. Ook de gemeente Den Haag, de Verbouwwinkel en Duurzaam Den Haag waren vertegenwoordigd.

Opening

Bij binnenkomst ontmoeten de aanwezigen elkaar tijdens een warme vegetarische maaltijd. Daarna wordt het plenaire gedeelte van de avond geopend door Willem Jansen, projectcoördinator van IofC. Na twee eerdere bijeenkomsten eind 2017 is het doel van deze derde avond om elkaar te inspireren en tot actie over te gaan.

We worden welkom geheten door Ismail Khailouki van stichting as-Soennah, opgericht in 1990. Zo'n twintig jaar geleden is de moskee in dit pand aan de Fruitweg in Den Haag terecht gekomen, in een groot gebouw met meerdere verdiepingen. Door de jaren heen is duurzaamheid voor dit gebedshuis steeds belangrijker geworden. Zo is de hele moskee van vloerverwarming voorzien. De besturing daarvan is opgedeeld in segmenten, afhankelijk van de bezettingsgraad van de moskee kan de verwarming ingeschakeld worden. Ook is het pand voorzien van led-verlichting, een groen dak van zo'n 20m² en HR-glas.

Dat neemt niet weg dat er nog voldoende wensen en plannen tot verdere verduurzaming zijn, vertelt Khailouki. Zo wil de moskee bij de receptie een besturingspaneel laten installeren waar alle verlichting en verwarming vanaf een centrale plek beheerd kan worden. Ook kan er geïnvesteerd worden in waterbesparende kranen. Om deze plannen waar te maken is de moskee van plan om te gaan crowdfunderen onder bezoekers van de website. 'We willen heel graag onze achterban hier verder bij betrekken', aldus Khailouki.

Presentatie stappenplan door Laura Reijnders

Laura Reijnders van IofC deelt met de groep een aanpak voor het zetten van volgende stappen. Na twee eerdere bijeenkomsten is er veel energie en enthousiasme onder de gebedshuizen, maar waar begin je? Daarom is deze derde bijeenkomst gericht op het formuleren van concrete acties en daarvoor is een document opgesteld dat als handvat gebruikt kan worden. Grofweg bestaat het stappenplan uit de volgende vier acties:

1. Inzicht in huidige situatie: hoe staan we ervoor? Start met het verkrijgen van zoveel mogelijk feiten en cijfers die nodig zijn om te kunnen dromen.
2. Droom/ doel vaststellen: wat willen we en wat is het concrete einddoel waar we van dromen? Wat is de wens van het gebedshuis?
3. Betrokkenen in kaart brengen: wie hebben we nodig om dit einddoel te realiseren?
4. Acties formuleren: welke stappen zijn nu nodig om naar dit einddoel toe te werken?

Presentatie Klimaatfonds en het Haags Energieakkoord door Lennart van der Linde

Financiën spelen een rol in het realiseren van de concrete acties die geformuleerd gaan worden. Lennart van der Linde van Duurzaam Den Haag deelt daarom informatie over het [Klimaatfonds](#) van deze organisatie. Het Klimaatfonds helpt bij het compenseren van CO₂-uitstoot in de regio Den Haag. Veel bedrijven en particulieren die CO₂-uitstoot genereren willen graag investeren in organisaties en clubs die energiebesparende maatregelen nemen, om zo hun uitstoot te compenseren. Het Klimaatfonds brengt deze partijen bij elkaar.

Voor stichtingen, verenigingen en culturele organisaties biedt het Klimaatfonds de mogelijkheid tot het aanvragen van financiering voor een energiebesparende maatregel. Dit fonds staat dus open voor aanvragen van gebedshuizen, maar heeft tot nu toe nog geen aanvragen van gebedshuizen gehad. Wel is de Oud-Katholieke kerk bezig met de voorbereiding van een aanvraag.

Wil je als gebedshuis of als collectief van gebedshuizen energie opwekken of energiebesparende maatregelen nemen? Het kan zijn dat je dan in aanmerking komt voor een eenmalige bijdrage van het Klimaatfonds. Daar zijn wel een aantal voorwaarden aan verbonden. De complete lijst met vind je op [webpagina van het Klimaatfonds](#). De volgende punten werden op de avond gedeeld die belangrijk zijn bij de aanvraag:

1. Het project moet aantoonbaar minimaal 100 ton CO2 reduceren. Dat berekenen we door alle maatregelen samen te nemen en over de gehele levensduur de CO2 mee te rekenen (tot 15 jaar).
2. De bijdrage van het Klimaatfonds komt neer op maximaal 15 euro per ton CO2-besparing en is maximaal € 25.000, meestal gaat het om maximaal 10 procent van de investeringskosten.
3. Op dit moment verdubbelt Fonds1818 alle bijdragen van het Klimaatfonds. Het is onzeker hoe lang het fonds dit kan blijven doen, dus houd daar rekening mee.
4. Zodra de maatregelen daadwerkelijk zijn uitgevoerd is de financiële bijdrage van toepassing. De aanvraag kan uiterlijk binnen 3 maanden na uitvoering van de maatregelen worden ingediend bij het Klimaatfonds.

Als je vragen hebt, neem dan contact op via: lennart@duurzaamdenhaag.nl of 06-21458475

Verder wijst Lennart van der Linde alle gebedshuizen op het [Haagse Energieakkoord](#). In het document van het akkoord staat het doel beschreven als: "Wij: energieproducenten, netbeheerders en andere bedrijven, woningcorporaties, bewonersinitiatieven en de gemeente Den Haag gaan samen de uitdaging aan om in Den Haag 100% duurzame energie te gebruiken [...] Deze Haagse Samenwerking is de volgende stap op weg naar een stad, waar iedereen prettig woont, werkt en recreëert. De komende vijf jaar zetten wij ons in om in 10 wijken 25.000 -30.000 woningen klimaatneutraal te maken." Voor de verkiezingen zal er geen sprake zijn van ondertekening van dit akkoord.

In het akkoord staat dat er wordt gestart in 10 geselecteerde gebieden: Den Haag Zuid West, Moerwijk Oost, Mariahoeve, de Binckhorst/CID, het Koningsplein en omgeving, Noordpolderbuurt, de Vruchtenbuurt, de Vogelwijk, Ypenburg en het Statenkwartier/Scheveningen. Staat jouw gebedshuis in één van deze wijken? Neem dan contact op met Lennart van der Linde voor meer informatie. In deze wijken ontstaan waarschijnlijk ook de eerste plannen om van het gas af te gaan.

Presentatie Rianne ten Veen

Voor Rianne ten Veen zijn de Islam en duurzaamheid onlosmakelijk met elkaar verbonden. Deze moslima is auteur van het boek *199 Ways to Please God* en werkte in haar vorige woonplaats Birmingham, Engeland, jarenlang aan een project vergelijkbaar met Geloven in Groen. Sinds kort woont ze weer in Nederland en vandaar dat ze vanavond ook aanwezig kan zijn bij deze bijeenkomst om haar ervaringen te delen.

Ten Veen werd zich al op jonge leeftijd milieubewust. Ze interesseerde zich zeer voor het klimaat, de natuur en gezondheid van de aarde, dieren en planten. Ze groeide seculier op, maar ontdekte op een gegeven moment de rijkdom van de Islam en zo kwam ze erachter hoe vol de Koran staat met verwijzingen naar de natuur. Het zou voor haar een belangrijke reden zijn om uiteindelijk moslima te worden. Persoonlijk wordt ze onder meer gemotiveerd door Koranvers 40:57: 'De schepping van de hemelen en de aarde is zeker groter dan de schepping van de mens, maar de meeste mensen weten het niet.'

Toen Rianne ten Veen zich vestigde in Birmingham werd ze lid van de Britse natuurbeschermingsorganisatie [Friends of the Earth](#). Daar ontmoette ze een christen met wie ze besloot de handen ineen te slaan. Samen maakten ze werk van een projectgroep om gebedshuizen te verduurzamen.

Lessen uit Birmingham, door Rianne Ten Veen:

1. Wat gebedshuizen kenmerkt zijn hoge pieken en dalen in gebruik, benadrukt Ten Veen. Ze vroeg in Birmingham een inspecteur om in kaart te brengen hoe hoog het energieverbruik in alle gebedshuizen precies was. Dat gaf veel inzicht, en de motivatie om te werken aan energiebesparende maatregelen. (In Den Haag wordt dit ook gedaan, door middel van de Quick Scan)
2. Wees niet bang om klein te beginnen, zet kleine stapjes. Als je meteen te groot gaat denken, dan bestaat de kans dat je gedemotiveerd raakt. En motivatie is nu juist hard nodig.
3. Vorm een 'groen team' in het gebedshuis, dat kleine en grote projecten kan organiseren. Zo werd er in een van de gebedshuizen in Birmingham een oude dekenkist omgebouwd tot recycle-verzamelpunt. Voorafgaand aan iedere viering of dienst konden deelnemers daar oude batterijen, cartridges etc. ingooien om te laten recycleren.
4. Betrek ook mensen van buitenaf bij projecten. Zo slaagde een van de gebedshuizen in Birmingham erin om een groepje jongeren dat vaak rondom het gebouw te vinden was te betrekken bij de nieuwe moestuin.

Presentatie over zonnepanelen en tuin Morgensterkerk door Gijsbert Pellikaan

Gijsbert Pellikaan van de Morgensterkerk werkt sinds 2011 samen met andere leden van zijn kerk aan de verduurzaming van hun kerkgebouw aan de Genemuidenstraat. Dit pand heeft een plat dak. In eerste instantie wilde ze hier een sedumdak laten aanleggen. Dat bleek niet haalbaar en vrij kostbaar, ondanks de vele duurzame voordelen. Uiteindelijk werd gekozen voor zonnepanelen op het dak. In 2016 werd sowieso het hele pand verbouwd. De kerk heeft sinds die tijd ook andere duurzame toepassingen zoals led-verlichting, betere isolatie en dubbel glas. Inmiddels wekt de kerk met de zonnepanelen zoveel energie op dat er een derde overcapaciteit is.

Verder heeft de Morgensterkerk een bloeiende kerktuin aangelegd. Er moesten sowieso 20 bomen gekapt worden rondom het kerkterrein. Daarna was er de 'herplantplicht' waar de kerkgemeenschap serieus mee aan de slag is gegaan. Er is een plan gemaakt voor een tuin, en daar is de kerk nu een eind mee op weg. Tijdens het aanleggen van de tuin kregen kerkleden veel leuke reacties uit de buurt. Pellikaan: 'We hebben gekozen voor veel verschillende bloemen en planten, we willen graag een bijdrage leveren aan de biodiversiteit en verbinding leggen met de buurt.' De gemeente Den Haag heeft de Morgensterkerk beloond met een 'gulden klinker' en 1000 euro subsidie.

Interactieve sessies

Na het plenaire gedeelte splitst de groep in twee subgroepen. Tijdens de bijeenkomst op 18 november bleken de interessegebieden van de gebedshuizen grofweg in deze twee thema's op te delen: tuinen en energie.

De Tuinengroep

Onder leiding van Rudy van der Aar en Kitty Hinkenkemper gaat de tuinengroep van start. Als je als gebedshuis een tuin aan wil leggen, stel jezelf de volgende vragen:

- Wat zie je graag in de tuin terug?
- Welke kruiden gebruik je veel in je gebedshuis?
- Voor wie wordt de tuin?
- Van welke bloemen wordt je blij? Wat wil je samen eten?

Kitty Hinkenkemper, sociaal ondernemster betrokken bij de klustuin Moerwijk, zet daarna drie verschillende tuinen op een rij:

- De siertuin. Deze tuin oogt netjes, ziet er strak uit, is goed voor bijen en vlinders en vrij eenvoudig te realiseren. Nadelen: Deze tuinsoort is vrij prijzig en het is lastig om dit een echt biologische tuin te maken. Het vergt ook veel onderhoud.
- De moestuin. Voordelen: Je kweekt bekende gewassen, het is overzichtelijk. Je creëert ook voedsel. Nadelen: Dit is een arbeidsintensieve tuin, veel spitten. En het creëert een valse biodiversiteit, het zijn allemaal eenmalige planten die erin en eruit gaan en dat verarmt de bodem.
- De combinatietuin van sierbloemen en planten en een moestuin. Hinkenkemper: 'Het oogt als een wilde tuin, maar dit is eigenlijk de beste tuin voor de biodiversiteit en je hebt er op de lange termijn minder onderhoud aan.' De opstart kan wat langer duren omdat er veel educatie nodig is. Je hebt een combinatie van vaste planten en eenmalige gewassen. Die ondersteunen en versterken elkaar.

De volgende concrete acties zijn uit de sessie voortgekomen:

Naam initiatief	Betrokkenen	Omschrijving	Opmerkingen/afspraken
Earth Day Fête de la Nature Wereldreis door eigen stad Groene daken (sedumdak)	IofC, Stichting Stop Ecocide, Christus Triomfatorkerk en anderen	Festivals waar gebedshuizen en natuurorganisaties elkaar beter kunnen leren kennen en van elkaar kunnen leren.	Tijdens de volgende bijeenkomst <i>lessons learned</i> delen.
Tuinen verbinden	as-Soennah moskee	De as-Soennah heeft al een groen dak en zou een workshop kunnen organiseren over deze groene daken, bijvoorbeeld als er onderhoud aan wordt gepleegd. Expertise delen	Rudy van der Aar houdt hier contact over.
Virtueel prikbord	Morgensterkerk, Mescicli Kuba Moskee, Sewa Dhaam Tempel	IofC	Rudy van der Aar houdt hier contact over.
		Zou er een virtueel prikbord kunnen komen waar deelnemers ideeën en vragen kunnen delen? Bijvoorbeeld via Facebook.	Maak een wensenlijst die op zo'n virtueel prikbord zou kunnen ontstaan.

Verder kwam aan de orde:

- Het Fête de la Nature en Earth Day bieden goede aanknopingspunten voor gebedshuizen om aandacht te besteden aan duurzaamheid. De Christus Triomfatorkerk nodigt alle deelnemers van harte uit op de dag van de aarde, 21 april 2018. Er is een ecomarkt en er zijn workshops. Thema: het verkleinen van de ecologische voetafdruk, voornamelijk op het gebied van plastic, afval, (het kopen van) voedsel en energieverbruik. Ook Geloven in Groen is bij deze bijeenkomst betrokken.
- Er is in de groep veel interesse in Groene Daken. Ismail Khailouki vertelt over de ervaringen met het groene dak van de as-Soennah Moskee. Dat dak heeft best veel onderhoud nodig, concludeert Khailouki. 'Het is belangrijk om er altijd een constructeur bij te vragen, een professional. Die moet echt kijken of het dak de constructie wel kan dragen.' Khailouki: we zouden een keer een aparte workshop over het groene dak kunnen organiseren.
- Tijdens de presentatie van de Morgensterkerk komt de vraag aan bod wat een gebedshuis kan doen als het zoveel energie produceert dat er overcapaciteit ontstaat. Terugleveren aan het net levert niet zoveel op. Misschien dat energie doorverkocht kan worden aan andere partijen in de buurt. Of dat er laadpalen voor elektrische auto's op kunnen draaien. Willem Jansen noemt wel een zorg: als je een soort producent wordt, verandert dan je ANBI-status? De deelnemers concluderen dat er misschien een aparte workshop kan komen voor gebedshuizen die met overcapaciteit te maken hebben.

Energie en gebouwen groep

Onder leiding van Laura Reijnders gaat energie groep van start.

Op de volgende pagina staan de concrete acties die uit de sessie zijn voortgekomen:

Naam initiatief	Betrokkenen	Omschrijving	Opmerkingen/ afspraken
Zonnepanelen	Sewa Dhaam Al-Hikmah Moskee Bethelkerk Minhaj ul-Quran Bosbeskapel Tabernacle of David Mouahiddin as-Soennah moskee Mirtekerk Doopegezinde kerk	Interesse in het plaatsen van zonnepanelen. Er is gesproken over: <ul style="list-style-type: none"> - Postcoderoos dak ter beschikking stellen - Een informatiesessie over zonnepanelen - Collectief inkopen - Er wordt gevraagd naar de mogelijkheid om zonnepanelen op monumenten te laten leggen. Verschillende deelnemers geven aan dat dit 'heel erg lastig' is.	<ul style="list-style-type: none"> - Postcoderoos: sessie op 9 april om 20:00 in Bosbeskapel - Informatiesessie over zonnepanelen: Edgar Neo en Lennart Duurzaam Den Haag. - Ter info: 19 maart bespreekt Shalomkerk met Solar Box mogelijkheden voor zonnepanelen. - Zonnepanelen op monument is erg lastig. Deelnemers tipten, als je voor deze lastig weg wilt gaan, om eens op Groene Grachten www.degroenegrachten.nl en Boei www.boei.nl
Aansturing en besturing van verwarmingsinstallatie	as-Soennah moskee Minhaj ul-Quran Parochie Maria Sterre der Zee Sewa Dhaam Bosbeskapel Shalomkerk Mirtekerk Tabernacle of David	Verwarmingsinstallatie slimmer aansturen/ besturen via bijvoorbeeld digitale middelen	<ul style="list-style-type: none"> - As-Soennah moskee, Minhaj ul-Quran en Bosbeskapel zijn hier actief mee aan de slag en hebben al wat ervaring. - markt wordt momenteel verkend. - Intern afstemmen - Bij elkaar komen
Van het gas af	Al-Hikmah moskee Parochie Maria Sterre der Zee Bosbeskapel Shalomkerk	Met het oog op de toekomst en/of omdat installaties aan vervanging toe zijn, mogelijkheden verkennen voor alternatieven voor gasinstallaties	Neem contact op met Lennart van der Linde van Duurzaam Den Haag.
LED	Sewa Dhaam Doopegezinde kerk Tabernacle of David Uit eerdere bijeenkomsten blijkt er ook behoefte bij: Christus Triomfatorkerk	Huidige verlichting vervangen door LED verlichting.	Nog geen specifieke acties aan verbonden. Uit de sessie van 30 november blijken de volgende gebedshuizen ervaring te hebben: as-Soennah, Bosbeskapel, Parochie Maria Sterre der Zee, Shalomkerk, Minhaj ul-Quran, Morgensterkerk, Oud-Katholieke Kerk

Achterban mobiliseren	Speelt bij velen, de volgende hebben het specifiek uitgesproken: <ul style="list-style-type: none"> - Bosbeskapel - Christus Triomfaterkerk - Shalomkerk - Parochie Maria Sterre der Zee	Het mobiliseren en enthousiasmeren van de achterban	<ul style="list-style-type: none"> - Joke Dekker van de Christus Triomfaterkerk is hier actief mee bezig. Voorbeeld: heeft artikel voor intern blad geschreven interview met de kerkrentmeesters. - Dit thema in latere bijeenkomst dit jaar rol laten spelen
Asbest verwijderen	Een aantal gebedshuizen vragen om meer informatie en eventuele subsidiemogelijkheden voor verwijderen asbest. <ul style="list-style-type: none"> - Mail Lennart van der Linde Duurzaam Den Haag voor meer informatie - Er zijn oplossingen voor agrarische bedrijven zie ook dit artikel Duurzaam Bedrijfsleven met verwijzing naar Ivo Stroeken van bedrijf Kingspan Energy:		
Groene stroom	Een aantal gebedshuizen zijn geïnteresseerd in groene stroom. <ul style="list-style-type: none"> - Kijk hier op de website van de Consumentenbond welke energieleveranciers het beste zijn: - Cabaretier en tv-presentator Arjen Lubach maakte recent deze aflevering hierover. - Betaal er in ieder geval niet meer voor, dat is niet nodig - Jetty Karthaus van de gemeente tip nog de coöperatieve leverancier Om. Meer informatie: https://samenom.nl.		

Aankomende activiteiten netwerk Geloven in Groen

Tijdens de bijeenkomst zijn er een aantal activiteiten voorbijgekomen die interessant zijn voor deelnemers van Geloven in Groen:

- 18 maart: [Wereldreis door eigen stad](#)
- 3 april: [Thema-avond Initiatievenbudget en Energietransitie](#) | aanmelden via lennart@duurzaamdenhaag.nl (wees er snel bij om zeker te zijn van een plek)
- 9 april: bijeenkomst Postcoderoos Bosbeskapel om 20:00
- 21 april: [Dag van de Aarde Den Haag](#) in de Christus Triomfaterkerk
- 25, 26 en 27 mei: Fête de la Nature | [activiteiten Den Haag](#)

Meer informatie over deze activiteiten kun je vinden in de online agenda van Geloven in Groen op <http://www.iofc.nl/geloven-groen>. Staat jouw event er nog niet bij? Stuur dan een mail met de naam van het event, de datum, tijdstip, locatie, omschrijving en link naar de website (of flyer) naar laura.reijnders@iofc.nl.

Volgende bijeenkomsten Geloven in Groen in mei en oktober

Willem Jansen sluit de bijeenkomst. De volgende bijeenkomsten in 2018 worden georganiseerd in mei en oktober. Voor mei wordt het dinsdag 8 mei of woensdag 9 mei, waarbij de voorkeur uitgaat naar de dinsdag. Alle informatie van het project Geloven in Groen is ook te vinden op de volgende webpagina: <http://www.iofc.nl/geloven-groen>.

